

Andrzej Dyszak

ASPEKT ORZECZEŃ SYNTETYCZNYCH WYRAŻAJĄCYCH CIERPIENIA FIZYCZNE

Aspekt to jedna z morfologicznych kategorii werbalnych (predykatowych)¹, która znaczeniowo jest niepusta i obejmuje opozycję dokonanośc i niedokonanośc². Jest to zatem również kategoria semantyczna, która odnosi się do całego zdarzenia, stanowiącego treść danego wyrażenia zdaniowego (por. *Morfologia*, s. 121)³, i „ukazuje perspektywę, w jakiej przebieg zdarzenia widziany jest przez mówiącego” (*Morfologia*, s. 121).

Celem niniejszego artykułu jest opis aspektu wybranej grupy orzeczeń syntetycznych, a mianowicie tych, które są wykładnikami semantycznych predykatów cierpień fizycznych⁴. Wydaje się słuszne poprzedzić ten opis kilkoma ogólnymi uwagami na temat kategorii aspektu⁵.

Wiąże się ona ściśle z inną morfologiczną kategorią werbalną, jaką jest kategoria czasu⁶. Obie wymienione kategorie spełniają pewne funkcje temporalne, jednakże każda z nich odmienną. „Obie te kategorie wskazują po linii czasu w przeszłość lub w przyszłość, z różnych jednak punktów wyjściowych. Wykładniki kategorii czasu wskazują od momentu mówienia (...). Natomiast wykładniki aspektu wskazują od momentu niezależnego od chwili mówienia, natomiast pozostającego w związku z momentem zakończenia akcji wyrażonej przez czasownik.” – pisze T. Milewski w *Językoznawstwie* (s. 100)⁷.

Aspekt w omawianej funkcji (temporalnej) nie wyraża faktycznego (=obiektywnego) czasu zdarzenia, o którym mówi zdanie, ale – subiektywne ujęcie tego czasu (por. *Morfologia*, s. 129). „Ta sama sytuacja pozajęzykowa (=zdarzenie – dop. A.D.) może w zasadzie być opisana zarówno przy użyciu form dokonanych, jak i niedokonanych” (*Morfologia*, s. 129), ale w „zależności od użycia aspektu dokonanego lub niedokonanego zmienia się punkt widzenia mówiącego na opisywaną sytuację, ujęcie, w jakim zostanie ona zaprezentowana (...)” (ibidem). Rozróżnia się dwa takie ujęcia zdarzeń wyrażanych zdaniami konstytuowanymi przez różne postacie aspektowe orzeczeń:

- 1) ujęcie „kursywne”, gdy aspekt orzeczenia jest niedokonany (wówczas „umieszczamy się myślą przed momentem zakończenia akcji (=zdarzenia – dop. A.D.) i patrzymy na nią jako na rozwijającą się, np. *czytałem, czytam, będę czytał.*” – Milewski, s. 101),
- 2) ujęcie „kompletywne”, gdy aspekt orzeczenia jest dokonany (wówczas „forma (orzeczenie – dop. A.D.) w aspekcie dokonanym wskazuje w przeszłość od momentu umieszczonego już po zakończeniu akcji, na którą patrzymy jako na coś przeszłego, np.

przeczytałem, przeczytam.” – Milewski, s. 100–101; w tym wypadku orzeczenie nie może być użyte na oznaczanie czasu teraźniejszego aktualnego, inaczej mówiąc: na oznaczanie akcji będącej w toku mówienia, por. *Morfologia*, s. 130).

Opozycję między orzeczeniami niedokonanymi a dokonanymi, jak wynika z niektórych powyższych stwierdzeń, sprowadza się do formuły: **zdarzenie – zakończenie (tego) zdarzenia**⁸, która pozwala łączyć większość orzeczeń w tzw. pary aspektowe. Aspekt niedokonany (inaczej: nieperfektywny) „przedstawia daną czynność (stan) (=zdarzenie – dop. A.D.) jako rozwijającą się w czasie” i jest „linearny”, natomiast aspekt dokonany (inaczej: perfektywny) „ujmuje daną czynność jako zakończoną w czasie” i jest „punktualny” (zob. *Słownik terminologii...*, s. 58-59). Obok takich dubletów aspektowych istnieją jednakże orzeczenia występujące tylko w aspekcie dokonanym (tzw. *perfectiva tantum*) i orzeczenia mające jedynie postać niedokonaną (są to *imperfectiva tantum*). Osobną klasę stanowią orzeczenia dwuaspektowe (ta sama forma orzeczenia może być użyta w ujęciu „kursywnym” lub „kompletywnym”). Należą do nich orzeczenia zapożyczone (zob. *Morfologia*, s. 215).

Aspekt orzeczenia ma wpływ na jego pewne właściwości składniowe, fleksyjne i słowotwórcze. Orzeczenia dokonane (w odróżnieniu od niedokonanych) nie łączą się z tzw. czasownikami fazowymi oraz z wyrażeniami oznaczającymi czas trwania (z wyjątkiem orzeczeń oznaczających czasowe ograniczenie akcji typu *posiedział* i orzeczeń afektywno-rezultatywnych typu *napatrzył się*), mają tylko dwie formy czasu (formę czasu nieprzeszłego i przeszłego), stanowią bazę słowotwórczą tylko dla imiesłowu (w stronie czynnej) uprzedniego (por. *Morfologia*, s. 131-132).

Różnice między orzeczeniami tworzącymi dublety aspektowe dotyczą budowy (morfotaktyki i morfonologii) odpowiednich orzeczeń i polegają przede wszystkim na opozycji tzw. sufiksów tematycznych (w tym też zawiera się opozycja typu sufiks: brak sufiksu) oraz na obecności prefiksów w orzeczeniach dokonanych⁹.

Orzeczenia syntetyczne, które wyrażają dolegliwości fizyczne, dadzą się poklasyfikować na trzy grupy jeśli chodzi o postać, w jakiej dane cierpienie fizyczne może być wyrażone. Są zatem orzeczenia–wykładniki cierpienia, spośród których można ułożyć pary na zasadzie: orzeczenie/a/ niedokonane – orzeczenie/a/ dokonane, są takie, które występują tylko w aspekcie niedokonanym, są i takie, które mają tylko postać dokonaną.

Zanim jednakże klasyfikacja ta zostanie przedstawiona i omówiona, należy wyjaśnić, że wszystkie zebrane orzeczenia zostały podzielone – ze względu na ich pewne właściwości semantyczno-syntaktyczne – na orzeczenia niekauzatywne (Os) i kauzatywne (Osk). Podstawą tego podziału jest nieotwieranie lub otwieranie przez analizowane orzeczenia pozycji dla wykładnika argumentu nieprzedmiotowego (zdarzeniowego) = wykładnika innego zdarzenia niż cierpienie. Orzeczenia niekauzatywne otwierają pozycje jedynie dla wykładników argumentów przedmiotowych – elementów struktury predykatowo-argumentowej cierpienia, jakimi są: wykładnik podmiotu recepcji cierpienia (WP) i wykładnik

lokalizatora cierpienia (WŁok); por. np. *Plecy* (WŁok) ←—*ścierpły* (Os) →*Janowi* (WP).
Orzeczenia kauzatywne, otwierając pozycje dla WP i WŁok, otwierają także (w mianowniku!) pozycje dla wykładnika(-ów) zdarzenia będącego przyczyną cierpienia (WZp), por. np. *Zapach siana* (WZp) ←—*drażni* (Osk) →*koniowi* (WP) *nozdrza* (WŁok)¹⁰. W obu grupach znalazło się wiele orzeczeń będących **homoformami**. Dla ich rozróżnienia orzeczenia kauzatywne (mające odpowiedniki niekauzatywne) oznaczone zostały literą „k” (np. *boli_k*). Na uwagę zasługują też homoformy w ramach każdej z wyróżnionych grup (wśród orzeczeń niekauzatywnych i wśród orzeczeń kauzatywnych). Oznaczone są one odpowiednio cyframi I i II, a semantyczne różnice między nimi wyjaśnione zostały w WYKAZIE ORZECZEŃ HOMOFONICZNYCH.

A oto zasygnalizowana wcześniej klasyfikacja Os i Osk dotycząca ich aspektu. W pierwszej, najliczniejszej grupie są z jednej strony orzeczenia niedokonane, które mają tylko po jednym odpowiedniku dokonanym (zob. niżej Tabela 1), a z drugiej – takie orzeczenia niedokonane, spośród których każdemu odpowiada więcej niż jedno orzeczenie dokonane (Tabela 2). Jest też w tej grupie podgrupa orzeczeń taka, w której dwom orzeczeniom niedokonanym odpowiada po jednym orzeczeniu dokonanym (Tabela 3)¹¹. Orzeczenia niedokonane przytoczone są w formie 3 osoby czasu teraźniejszego, a orzeczenia dokonane – w formie 3 osoby czasu przeszłego (najczęściej w liczbie pojedynczej, chyba, że jakieś orzeczenie – jako wykładnik cierpienia – pojawia się tylko w liczbie mnogiej, np. *miękną:zmiękłły* – o nogach).

Tabela 1

Jedno orzeczenie niedokonane	Jedno orzeczenie dokonane
1	2
<i>boli</i>	<i>zabolał_k</i>
<i>ciemnieje</i>	<i>pociemniało</i>
<i>ćmi II</i>	<i>zaćmił</i>
<i>dławi</i>	<i>zadławiło</i>
<i>dławi się</i>	<i>zadławił się</i>
<i>dokucza</i>	<i>dokuczył</i>
<i>dokucza_k</i>	<i>dokuczył_k</i>
<i>dopieka¹²</i>	<i>dopiekł</i>
<i>dzwoni</i>	<i>zadzwoniło</i>
<i>dźga I</i>	<i>dźgnął I</i>
<i>dźga II</i>	<i>dźgnął II</i>
<i>dźga się</i>	<i>dźgnął się</i>
<i>głoduje</i>	<i>nagłodował się</i>
<i>głuchnie</i>	<i>ogłuchł</i>

1	2
<i>grabieje</i>	<i>zgrabiał</i>
<i>kłuje</i>	<i>ukłut(o)</i> ¹³
<i>kołowacieje</i>	<i>skołowaciał</i>
<i>kosnieje</i>	<i>skostniał</i>
<i>kręci</i>	<i>zakręciło II</i>
<i>kręci_k I</i>	<i>zakręcił_k I</i>
<i>kręci_k II</i>	<i>zakręcił_k II</i>
<i>kręci się I</i>	<i>zakręciło się I</i>
<i>łamie</i>	<i>połamało</i>
<i>łamie_k</i>	<i>połamał_k</i>
<i>łupie</i>	<i>łupnął(-ęło)</i>
<i>martwieją</i>	<i>zmartwiał</i>
<i>mdli</i>	<i>zemdlilo</i>
<i>mdli_k</i>	<i>zemdlit_k</i>
<i>męczy I</i>	<i>namęczył</i>
<i>męczy się I</i>	<i>namęczył się I</i>
<i>miękną</i>	<i>zmiękły</i>
<i>mozoli się</i>	<i>namozolił się</i>
<i>namarzają</i>	<i>namarzli</i>
<i>nuży</i>	<i>znużył</i>
<i>nuży się</i>	<i>znużył się</i>
<i>odurza</i>	<i>odurzył</i>
<i>ogłusza</i>	<i>ogłuszył</i>
<i>omdlewa I</i>	<i>omdlał I</i>
<i>omdlewa II</i>	<i>omdlał II</i>
<i>osłabia</i>	<i>osłabił</i>
<i>osłabia się</i>	<i>osłabił się</i>
<i>oszałamia</i>	<i>oszołomił</i>
<i>oslepia</i>	<i>oslepił</i>
<i>pali_k</i>	<i>popalił</i>
<i>pęka</i>	<i>pękt</i>
<i>piecze</i>	<i>zapiekt</i>
<i>piecze się</i>	<i>popiektł się</i>
<i>pobolewa</i>	<i>pobolał(o)</i>
<i>poci się</i>	<i>napocił się</i>
<i>przegładza</i>	<i>przegłodził</i>
<i>przegładza się</i>	<i>przegłodził się</i>
<i>przemęcza</i>	<i>przemęczył</i>

1	2
<i>przemęcza się</i>	<i>przemęczył się</i>
<i>przypieka</i>	<i>przypiekł</i>
<i>rozsadza</i>	<i>rozsadził</i>
<i>skręca</i>	<i>skręciło</i>
<i>skręca_k</i>	<i>skręcił_k</i>
<i>strzyka</i>	<i>strzyknęło</i>
<i>swędzi</i>	<i>zaswędził</i>
<i>szarpie</i>	<i>szarpnął</i>
<i>szarpie_k</i>	<i>szarpnął_k</i>
<i>sztynnieje</i>	<i>zesztynniał</i>
<i>szumi</i>	<i>zaszumiało</i>
<i>szumi</i>	<i>zaszumiał_k</i>
<i>ściska</i>	<i>ścisnął(-ęło)</i>
<i>ściska_k</i>	<i>ścisnął_k</i>
<i>świerzbi</i>	<i>zaświerzbił</i>
<i>tnie II</i>	<i>uciął</i>
<i>trudzi</i>	<i>potrudził</i>
<i>uraza</i>	<i>uraził</i>
<i>uraza się</i>	<i>uraził się</i>
<i>utrudza</i>	<i>utrudził</i>
<i>utrudza się</i>	<i>utrudził się</i>
<i>wycieńcza</i>	<i>wycieńczył</i>
<i>wycieńcza się</i>	<i>wycieńczył się</i>
<i>wyczerpuje</i>	<i>wyczerpał</i>
<i>wyczerpuje się</i>	<i>wyczerpał się</i>
<i>wygładza</i>	<i>wygłodził</i>
<i>wygładza się</i>	<i>wygłodził się</i>
<i>wymęcza</i>	<i>wymęczył</i>
<i>wymęcza się</i>	<i>wymęczył się</i>
<i>zachtystuje się</i>	<i>zachtłysnął się</i>
<i>zaciska</i>	<i>zacisnął</i>
<i>zagładza</i>	<i>zagłodził</i>
<i>zakłwa</i>	<i>zakłut(o)</i>
<i>zakłwa_k</i>	<i>zakłut_k</i>
<i>zakłwa się</i>	<i>zakłut się</i>
<i>zamęcza</i>	<i>zamęczył</i>
<i>zamęcza się</i>	<i>zamęczył się</i>
<i>zamracza</i>	<i>zamroczyło</i>

1	2
<i>zamracza_k</i>	<i>zamroczył_k</i>
<i>zapiera</i>	<i>zaparło</i>
<i>zapiera_k</i>	<i>zapał_k</i>
<i>zasapuje się</i>	<i>zasapał się</i>
<i>zasycha</i>	<i>zasecht (zaschło)</i>
<i>zatyka</i>	<i>zatkano</i>
<i>zatyka_k</i>	<i>zatkan_k</i>
<i>zawraca</i>	<i>zawrócił</i>
<i>zawraca się</i>	<i>zawróciło się</i>
<i>ziębnie</i>	<i>ziębnął</i>
<i>zrywa</i>	<i>zerwał</i>

Tabela 2

Jedno orzeczenie niedokonane	Więcej niż jedno orzeczenie dokonane
1	2
<i>boli</i>	<i>nabolał, rozbolał, zabolał(o)</i>
<i>cierpi</i>	<i>nacierpiął się, pocierpiął, prze-</i> <i>cierpiął, wycierpiął (się)</i>
<i>cierpnie</i>	<i>pocierpli(-ty)¹⁴, ścierpł</i>
<i>drapie_k II</i>	<i>drapnął, podrapał, udrapnął,</i> <i>zadrapał</i>
<i>dławi_k</i>	<i>zadławił_k, zdławił</i>
<i>drętwieje</i>	<i>odrętwiał, odrętwieli(-ały),</i> <i>zdrętwiał</i>
<i>głodnieje</i>	<i>wygłodniał, zgłodniał</i>
<i>gryzie II</i>	<i>pogryzł, ugryzł</i>
<i>kąsa II</i>	<i>pokąsał, ukąsił</i>
<i>kłuje_k II</i>	<i>pokłuł, ukłuł_k</i>
<i>kłuje się</i>	<i>pokłuł się, ukłuł się</i>
<i>łaskocze</i>	<i>połaskotał, załaskotał</i>
<i>łechcze</i>	<i>połechtał, załechtał</i>
<i>marznie</i>	<i>namarzył się, pomarzli(-ty),</i> <i>przemarzył, wymarzył, wymarzył się,</i> <i>zamarzył</i>
<i>mdleje I</i>	<i>pomdlały, zemdlał I</i>

1	2
<i>mdleje II</i>	<i>namdlał się, pomdleli, zemdlał II</i>
<i>męczy II</i>	<i>pomęczył, zmęczył</i>
<i>morduje się</i>	<i>namordował się, umordował się, zmordował się</i>
<i>parzy</i>	<i>oparzył, poparzył, sparzył</i>
<i>parzy się</i>	<i>oparzył się, poparzył się, sparzył się</i>
<i>piecze_k</i>	<i>popiektł, zapiektł_k</i>
<i>ślabnie</i>	<i>ostał, zastał</i>
<i>szczypie II</i>	<i>szczypnął, uszczypnął</i>
<i>trudzi się</i>	<i>potrudził(-li) się, strudził się, natrudził się</i>

Dwie powyższe tabele pozwalają zauważyć m.in. różnice – pod względem aspektu – między niektórymi homofonicznymi Os i Osk, a także – między niektórymi homofonami w każdej z tych grup orzeczeń: orzeczenie *boli* (niekautatywne) ma kilka odpowiedników dokonanych (*nabolał, rozbolał, zbolał*), a *boli_k* – tylko jeden (*zabolał_k*); odwrotnie jest w wypadku orzeczeń *dławi_k*, *ktuje_k II* i *piecze_k*, które mają po dwa odpowiedniki dokonane (odpowiednio: *zadławił_k* i *zdtawił*, *poktuł* i *uktuł*, *popiektł* i *zapiektł_k*), gdy orzeczeniom *dławi*, *ktuje* i *piecze* (niekautatywnym) odpowiada tylko po jednym orzeczeniu dokonanym (*zadławiło*, *uktuł(o)*, *zapiektł*); orzeczenie *męczy I* tworzy parę aspektową z orzeczeniem *namęczył*, a *męczy II* z dwoma orzeczeniami: *pomęczył* i *zmęczył*, podobnie orzeczenie *męczy się I* tworzy parę aspektową tylko z jednym orzeczeniem – *namęczył się I*, a *męczy się II* z trzema orzeczeniami: *namęczył się II*, *pomęczył(-li) się*, *zmęczył się*.

Wyżej wymienione (w obu przedstawionych tabelach) orzeczenia *oparzył*, *przemarzył*, *wymarzył*, *zaćmił*, *zapiektł*, *zapiektł_k*, *zaswędził*, oprócz podanych odpowiedników niedokonanych (*parzy*, *marznie*, *ćmi II*, *piecze*, *piecze_k*, *swędzi*), posiadają jeszcze inne (*oparza*, *przemarza*, *wymarza*, *zaćmiewa*, *zapieka*, *zaswędza*), które jednakże nie wyrażają cierpień fizycznych. Czasowniki *oparzyć*, *przemarznąć*, *wymarznąć*, *zaćmić*, *zapiec* i *zaswędzić* oznaczające cierpienia fizyczne opatrzone są w słownikach kwalifikatorem „tylko dk”. Wydaje się, że czasowniki te powinny mieć odrębne hasła słownikowe (np. w Spp definicje czasownika *zaswędzić* została umieszczona pod hasłem *zaswędzić – zaswędzać*, które odnosi się do znaczenia „napełnić: napełniać swędem”!).

Tabela 3

Dwa orzeczenia niedokonane	Jedno orzeczenie dokonane
<i>ćmi się I, zaćmiewa się</i>	<i>zaćmiło się</i>
<i>drażni, podrażnia</i>	<i>podrażnił</i>
<i>krztusi, zakrztusza</i>	<i>zakrztusił</i>
<i>krztusi się, zakrztusza się</i>	<i>zakrztusił się</i>
<i>rwie, zarywa</i>	<i>zarwał(o)</i>

Do orzeczeń—wykładników predykatów z klasy cierpień fizycznych występujących tylko w postaci niedokonanej należą:

cherla, ciąży, ciąży_k, ciśnie, ciśnie_k, ćmi I, ćmi się II, dolega, dolega_k, doskwiera, doskwiera_k, drapie, drapie_k I, dręczy, drze, dusi, dusi_k, dusi się, dzwoni_k, gniecie, gniecie_k, gryzie I, huczy, kąsa I, kłuje_k I, kręci się II, kwęka, łaknie, łomocze, mrozi, niedomaga, nudzi, pali, pije, płonie, praży, puchnie, pulsuje, razi I, razi II, rwie_k, rżnie, rżnie_k, ssie, suszy, suszy_k, szczypie, szczypie_k I, świdruje I, świdruje II, świdruje_k I, świdruje_k II, tętni, tętni_k, tnie I¹⁵, trzeszczy, trzęsie, trzęsie_k, uciska, uciska_k, ugniata, uwiera, uwiera_k, wierci I, wierci II, wierci_k I, wierci_k II, ziębi, ziębi_k, żre.

Niektóre z wymienionych orzeczeń posiadają formalne postaci dokonane, które jednak albo nie odpowiadają im semantycznie (np. niedokonane *Os ćmi I* = 'ciemnieje', a dokonane *Os zaćmił* = 'zabolał'; *zaćmił* odpowiada orzeczeniu *ćmi II*), albo nie mają znaczenia cierpienia fizycznego (tak jest np. w wypadku orzeczeń *uciska_k* i *ugniata*¹⁶ – przy odpowiadających im hasłach słownikowych zaznacza się: „tylko niedokonany”; wydaje się, że także homoforna niekautatywna orzeczenia *uciska_k* wyraża cierpienie fizyczne w postaci niedokonanej). Warto też zauważyć, że orzeczenie *dzwoni_k* nie posiada odpowiednika dokonanego, tak jak *dzwoni* niekautatywna (*dzwoni* – *zadzwońiło*, zob. tabela 1).

Orzeczenia syntetyczne wyrażające cierpienia fizyczne tylko w postaci dokonanej to:

drapnął się, drasnął, drasnął się, obolał, pogrzali się, pokręciło, popalił się, sforsował, sforsował się, skołtzał, ugryzł się, umordował, użądlił, zadrapał się, zadrasnął, zadrasnął się, zadyszał się, zakotłowało się, zakręciło I, zakręciło się II, zdyszał się, zgonił, zgonił się (zganiał się, zegnął się)¹⁷, zgrzał, zgrzał się, zhasał, zhasał się, zlatął, zlatął się, zmachał, zmachał się, zmordował, zziajał się.

Do żadnej z trzech przedstawionych wyżej grup orzeczeń nie zostało włączone *Osk głodzi*. Semantycznie odpowiada mu kilka orzeczeń dokonanych (*przegłodził, wygłodził, zagłodził*), które jednakże tworzą pary aspektowe z innymi niż *głodzi* *Osk* (a mianowicie: *przegładza, wygładza, zagładza* – zob. wyżej Tabela 2).

Różnice w budowie między orzeczeniami niedokonanymi a dokonanymi, ujętymi w przedstawionych tabelach 1–3, dotyczą:

- 1) elementów fleksyjnych, a w tym:
 - a) opozycji sufiksów tematycznych,
 - b) opozycji sufiksów tematycznych z jednoczesną obocznością w rdzeniach,
- 2) elementów słowotwórczych, a w tym:
 - a) obecności prefiksu w orzeczeniu dokonanym (przy braku tego elementu w odpowiednim orzeczeniu niedokonanym),
 - b) obecności prefiksu i postfiksu w orzeczeniu dokonanym (przy braku tych elementów w odpowiednim orzeczeniu niedokonanym).

W wypadku niektórych z wyżej wymienionych dubletów aspektowych różnice są bardzo skomplikowane. Pokażę je na wybranych przykładach.¹⁸

Pierwszą z wymienionych różnic (1a) reprezentują takie opozycje sufiksów tematycznych:

a:i (w 3 os. lm – *aj:φ*), np.

*oślab'a:oślab'i*¹⁹ (*oślab'aiq:oślab'q*),

a:y (w 3 os. lm – *aj:φ*), np.

dokuča:dokučy (*dokučajq:dokučq*),

*a:ne // q*²⁰ (w 3 os. lm – *aj:n // φ*), np.

pęka:pęknie // pękta (*pękajq:pęknq // pękty*),

a:ne // no (w 3 os. lm – *aj:n // ne*), np.

žga še:žgnie še // žgnot še (*žgajo še:žgnq še // žgnel'i še*),

a:ne // ne (w lm formy nie stosowane w znaczeniu cierpienia), np.

stšyka:stšyknie // stšyknęto,

eva:eje // a (w 3 os. lm – *evaj:ej // a*), np.

poboleva:poboleje // pobolať (*pobolevajq:pobolejq // pobolaťy*),

eva:eje // a (w 3 os. lm – *evaj:ej // a:e*), np.

omdleva II:omdleje II // omdlať II (*omdlevajq II:omdlejq // omdlaťy:omdle'i*),

eva:i, np.

začm'eva še:začm'i še

uya:uje // u (w 3 os. lm – *ujaj:uj // u*), np.

zaktuva še:zaktuje še // zaktuť še (*zaktuvajq še:zaktujq še // zaktuťi še*).

Wśród przykładów ilustrujących drugą z podanych różnic (1b) można wskazać takie, w których towarzyszące opozycji sufiksów tematycznych oboczności w rdzeniach dotyczą samogłosek, i takie, w których oboczności te mają charakter spółgłoskowy. Poszczególne wypadki przedstawiają się w następujący sposób:

oboczności samogłoskowe:

a:o,

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:y*, np.

zamrača:zamročy,

lub równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:y* (w 3 os. lm – *aj:φ*), np.

zamrača_k:zamročy_k/zamračajq:zamrocq/;

oboczności spółgłoskowe:

c:ć

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i*, np.

skręca:skręci,

z:ž,

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i*, np.

ro.saža:ro.saži

/w 3 os. lm opozycja sufiksów *aj:∅* przy braku oboczności w rdzeniach, por. *ro.sažajq:ro.sazq/*,

s:ś

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i*, np.

zakštuša:zakštuši

/w 3 os. lm opozycja sufiksów *aj:∅* przy braku oboczności w rdzeniach, por. *zakštušajq:zakštušq/*,

z:ž,

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i*, np.

uraža:uraži

/w 3 os. lm opozycja sufiksów *aj:∅* przy braku oboczności w rdzeniach, por. *uražajq:uražq/*.

Są też przykłady jednoczesnego występowania oboczności samogłoskowych i spółgłoskowych:

a:u + c:ć,

równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i*, np.

zavraca šę:zavruć: šę,

lub równoczesna opozycja sufiksów tematycznych *a:i* /w 3 os. lm – *aj:∅/*, np.

zavracajq:zavrucq,

ale wówczas – jak łatwo zauważyć – zanika opozycja spółgłoskowa *c:ć*.

W kontekście powyższej klasyfikacji różnic formalnych między rozpatrywanymi postaciami orzeczeń – wykładników predykatów z klasy cierpień fizycznych na odrębną uwagę zasługuje orzeczenie niedokonane *oszołamia*, które występuje również w wariacie *oszałamia* (oboczność *o:a* w ramach jednej i tej samej formy aspektowej), co powoduje, że można by tu mówić o różnicy w stosunku do formy dokonanej *oszołomi* albo dotyczącej tylko sufiksów tematycznych (por. *ošołam'a:ošołom'i*), albo dotyczącej jednocześnie tych sufiksów tematycznych i oboczności w rdzeniach (por. *ošołam'a:ošołom'i*).

Jeszcze trudniej byłoby zaklasyfikować ze względu na występujące różnice formalne między postacią niedokonaną a dokonaną orzeczenie *zachtłystuje się*, które nie tylko że posiada oboczny wariant niedokonany (*zachtłysta się*), ale też ma dwa warianty postaci dokonanej: *zachtłystnął się* i *zachtłysnął się*.

Skomplikowane różnice morfonologiczne i morfotaktyczne występują przede wszystkim w tych orzeczeniach – wykładnikach przykrych doznań fizycznych, które albo posiadają oboczne formy dokonane tzw. osobowe i nieosobowe, jak np. *zasycha:zasechł / /zaschło*, albo mają oboczne dokonane formy czasu przeszłego i przyszłego, jak np. *zapiera:zaparło / /zaprze*. Są też wypadki, w których występują obydwie te zjawiska, por. np. *ściska:ściśnie // ścisnął:ścisnęło* (*ściśnie* – forma czasu przyszłego, *ścisnął* i *ścisnęło* – formy czasu przeszłego, w tym: *ścisnął* – forma osobowa, *ścisnęło* – nieosobowa).

Jeszcze inny wypadek reprezentują powiązane kwestią aspektu orzeczenia *zatyka, zatkało, zatknęło, zatknie*. Trzy ostatnie są dokonane (stanowią opozycję do *zatyka*), ale ich formy różnią się w zależności od reprezentowanego czasu gramatycznego (*zatkało, zatknęło* – czas przeszły, *zatknie* – czas przyszły), a w ramach jednego z nich (czasu przeszłego) występują dwa warianty tzw. formy nieosobowej (*zatkało, zatknęło*), co utrudnia zaklasyfikowanie aspektowych różnic formalnych, jakie niosą ze sobą wymienione orzeczenia.

Prefiksami, jako elementami odróżniającymi orzeczenia dokonane od niedokonanych (zob. wyżej 2a) są w wypadku omawianych wykładników cierpień fizycznych następujące morfy:

na-, np. *namęczy się I:męczy się*,
o-, np. *oparzy się:parzy się*,
po-, np. *pocierpi:cierpi*,
prze-, np. *przemarznie:marznie*,
roz-, np. *rozboli:boli*,
ś-, np. *ścierpnie:cierpnie*,
u-, np. *uktuje:ktuje*,
wy-, np. *wygłodnieje:głodnieje*,
z- /s- /, np. *znuży:nuży, sparzy się:parzy się*,
za-, np. *zaswędzi:swędzi*,
ze-, np. *zemdli:mdli*.

Postfiksem towarzyszącym występowaniu prefiksów jako elementów odróżniających orzeczenia dokonane od niedokonanych (zob. wyżej 2b) jest morf *się*. Współwystępuje on albo z przedrostkiem *na-*, np. *cierpi:nacierpi się*, albo z przedrostkiem *wy-*, np. *marznie:wymarznie się*, choć w tych wypadkach jego pojawienie się ma charakter fakultatywny (obok formy *wymarznie się* funkcjonuje forma *wymarznie*, podobnie: *cierpi:wycierpi się* lub *wycierpi*).

W wypadku niektórych z rozpatrywanych orzeczeń dodatkowym wykładnikiem różnicy aspektowej w formach dokonanych (obok prefiksu) może być zmiana sufiksu tematowego i oboczność w rdzeniu. Przykładami takiej sytuacji są Osk *kąsa II* i *szczypie_k II*, por. *kąsa:ukąsi* (przy czym istnieje forma *ukąsa* – bez zmiany sufiksu tematowego i bez oboczności w rdzeniu, ale forma ta w SjpD opatrzona została kwalifikatorem „rzadko”),

ščyp'e:uščypnie (w formach czasu przeszłego tego dubletu aspektowego brak jest oboczności w rdzeniach: *ščypať:uščypnoť*, a obok form z omawianymi zmianami, tj. *uschčypnie* i *uschčypnať*, funkcjonują formy dokonane różniące się od form niedokonanych tylko prefiksem, por. *ščyp'e:uščyp'e*, *ščypať:uščypať*, ale uznawane są one za „rzadkie” – zob. Spp; „rzadką” formą jest też dokonana postać orzeczenia *ščypie bez prefiksu*, lecz ze zmianą sufiksu tematowego (zarówno w formach czasu przeszłego, jak i teraźniejszego) i z obocznością w rdzeniu (w formach czasu teraźniejszego), por. *ščyp'e:ščypnie*, *ščypať:ščypnoť*).

O wiele mniej da się powiedzieć o semantycznych różnicach aspektowych Os i Osk bez głębszej analizy ich znaczeń leksykalnych. Analiza taka wymaga odrębnych badań, a opis znaczeń leksykalnych sporej liczby orzeczeń przekroczyłby ramy artykułu. Ograniczę się zatem do wstępnych uwag o znaczeniu Os i Osk (wynikającym z różnic aspektowych), opartych przede wszystkim na własnej intuicji językowej.

Aspektowe znaczenie postaci niedokonanych zebranych orzeczeń syntetycznych wyrażających cierpienia fizyczne sprowadza się – zgodnie z klasyfikacją proponowaną przez J. Tokarskiego (zob. przypis 8) – przede wszystkim do wyrażania „trwania procesu”. W wypadku nielicznych z tych orzeczeń można by chyba też powiedzieć, że dodatkowo wyrażają narastanie trwającego procesu (takiego znaczenia Tokarski nie podaje). Są to np. takie Os, jak:

*ciemnieje, cierpnie, ćmi I, ćmi się, drętwieje, głodnieje, głuchnie, grabieje, kostnieje, martwieje, marznie, mdleje I, mdleje II, miękną, omdlewa I, omdlewa II, puchnie, sztywnieje, ziębnie*²¹.

Być może o niektórych orzeczeniach można by sądzić, że wyrażają „powtarzalność procesu” – jak nazywa to znaczenie J. Tokarski. Należałyby do tej grupy takie Os i Osk: *ćmi II, dźga I, dźga II, dźga się, kąsa II, kłuje, kłuje_k II, kłuje się, łamie, łamie_k, pobolewa, strzyka, szczypie_k II, tnie II, zarywa*²².

Znaczenie orzeczeń syntetycznych – wykładników predykatów z klasy cierpień fizycznych w postaci dokonanej jest – jak się wydaje – bardziej zróżnicowane. Najwięcej – zgodnie z przedstawioną wcześniej klasyfikacją J. Tokarskiego – zdaje się być orzeczeń wyrażających „osiągnięcie wyniku procesu” (por. np. *dokuczył, omdlał I i II, przegłodził, sforsował, skołtzał, zamroczyło, zemdlilo, zesztyniał*).

Są też na pewno w opisywanej klasie orzeczenia dokonane, wyrażające „momentalność procesu”, jak np. Os *łupnął/ęło/*, i orzeczenia wyrażające „odbycie się początku procesu”, ja' np. Os *zголоdniał*. Ale są także orzeczenia, które komunikują więcej niż operuje w swojej klasyfikacji J. Tokarski. Pewne orzeczenia na przykład wyrażają m.in. **natężenie cierpienia**, por. *zdyszał się, zgonił się, zgrzał się, zhasał się, zmachał się, zmęczył się, znużył się, zziajał się, zziębnął*, inne mówią o **ograniczonym czasie występowania cierpienia**, por. *pocierpiał, pomęczzył się, potrudził się*²³, jeszcze inne – **wielokrotność**

występowania cierpienia, jak np. *namdłał się*²⁴. Są i takie Os i Osk, w treści których przytoczone wyżej znaczenia łączą się lub są uzupełniane jeszcze innymi znaczeniami. Orzeczenie *rozbolał* wskazuje na początkową fazę cierpienia i na jego natężenie ('zaczął bardzo boleć'²⁵), orzeczenie *pobolał* mówi o czasie i intensywności cierpienia ('bolał lekko przez pewien czas'²⁶), orzeczenia *wygłodniał*, *wygłodził się*, *wymarzył (się)* informują o intensywności cierpienia jako skutku długotrwałego jego odczuwania²⁷, a orzeczenia *nacierpiał się*, *nagłodował się*, *namarzył się*, a także *nabolał*, komunikują o długotrwałym okresie odczuwania intensywnego cierpienia²⁸.

Powyższe uwagi nie wyczerpują zapewne omawianego zagadnienia, są raczej wprowadzeniem do dalszych dokładnych badań.

PRZYPISY

¹Kategoria ta przypisywana jest funkcjonalnej klasie predykatywów (charakterystykę tej klasy podaje Morfologia, s. 33–34), jednakże predykatywy nieczasownikowe (np. nudno) i tzw. czasowniki modalne (np. musi) wyrażają stany, o których trudno mówić w kontekście aspektu (wymienione podklasy predykatywów zaliczane są wszakże do imperfektywów tantum, por. Morfologia, s. 130).

Dla pewnej grupy czasowników (chodzi o te, które oznaczają zmianę stanu) aspekt stanowi kategorię fleksyjną (szerzej na ten temat zob. Morfologia, s. 131). Tak też traktują aspekt autorzy „Słownika terminologii językoznawczej”.

²Zdaniem J. Lyonsa aspekt reprezentuje jeden z rodzajów przeciwstawień leksykalnych, a mianowicie: przeciwstawienie kierunkowe o charakterze wynikania (zob. Semantyka, s. 272-273).

³J. Kuryłowicz stwierdza, że aspekt, będący kategorią semantyczną w ścisłym tego słowa znaczeniu, charakteryzuje przebieg akcji (por. Miejsce aspektu..., s. 187).

⁴Cierpienie fizyczne to zdarzenie (= semantyczna struktura predykatowo-argumentowa, której elementami – obok predykatu – są: podmiot recepcji cierpienia i lokalizator cierpienia), którego wykładnikami są zdania konstytuowane m.in. przez finitywne formy czasowników wyrażających stan nazwany umownie cierpieniem fizycznym.

Orzeczenia syntetyczne wyrażające cierpienia fizyczne stały się przedmiotem mojej rozprawy doktorskiej, której zmieniona i skrócona wersja wydana została w 1992 roku (zob. Wykaz cytowanych prac). Zawiera ona przede wszystkim opis właściwości syntaktycznych omawianych orzeczeń. Kwestia aspektu, opracowana w pracy doktorskiej, nie została w tej książce poruszona, dlatego też prezentowany artykuł jest uzupełnieniem ww. publikacji.

⁵Szeroki i szczegółowy opis problemów dotyczących opozycji między czasownikami niedokonanymi i dokonanymi przedstawia C. Piernikarski (zob. Wykaz cytowanych prac). Poniższe uwagi opieram przede wszystkim na rozważaniach o kategorii aspektu zawartych w II tomie „Gramatyki współczesnego języka polskiego” (Morfologia), do którego odwoływałem się już na wstępie artykułu.

⁶J. Kuryłowicz widzi również związek aspektu (rozumianego przez niego jako dokonaność) z uprzedniością (zob. *Miejsce aspektu...*, s. 186), rozpatrując znaczenie aorystu (czasu przeszłego dokonanego). Wyraża on uprzedniość w stosunku do czasu teraźniejszego, a dokonaność w stosunku do imperfectum, przy czym pierwsza z opozycji – zdaniem Kuryłowicza – jest prymarna, co pozwala ostatecznie mu stwierdzić: „Kategoria aspektu jest więc ufundowana na kategorii uprzedniości.” (*Miejsce aspektu...*, s. 189). Według cytowanego językoznawcy o kategorii uprzedniości można mówić w odniesieniu do momentu mówienia, a o kategorii aspektu (dokonaności) – w odniesieniu do momentu przeszłego.

⁷W „Słowniku terminologii językoznawczej” podobna myśl została sformułowana następująco: „wykładniki czasu orientują daną czynność w stosunku do momentu mówienia (...), zaś wykładniki aspektu orientują tę samą czynność w stosunku do punktu stanowiącego moment zakończenia akcji, a więc niezależnego od momentu mówienia.” (s. 59).

T. Milewski w cytowanym fragmencie mówi o akcji wyrażanej przez czasownik, autorzy „Słownika terminologii...” – o czynności i akcji. Najlepszym, bo najogólniejszym terminem dla nazwania tego, co wyrażają wszystkie czasowniki, wydaje się być termin zdarzenie.

⁸J. Tokarski we „Fleksji polskiej” opozycję między orzeczeniami (czasownikami) niedokonanymi a dokonanymi przedstawia właśnie w ten sposób, pisząc, że: „jedne czasowniki koncentrują swą treść na przebiegu procesu zawartego w ich znaczeniu, np. czytał (= zdarzenie – dop. A.D.), inne zaś wyodrębniają pewną jego fazę, najczęściej końcową, np. przeczytał (= zakończenie zdarzenia – dop. A.D.)” (s. 171). Cytowany autor dokonuje jednak dalej szczegółowego rozróżnienia między możliwymi (ogólnymi) znaczeniami obu postaci orzeczeń (czasowników) i stwierdza, że w znaczeniach czasowników niedokonanych zawarte są cechy: a) trwania procesu (np. słucham) lub b) powtarzalność procesu (np. noszę), a w znaczeniu czasowników dokonanych zawierać się mogą cechy: a) wyczerpanie zakresu trwania danego procesu (np. przyjechał), b) osiągnięcie wyniku procesu (np. rozbił), c) momentalność procesu (np. błysnął), d) odbycie się początku procesu trwającego (np. wzleciał), por. op.cit., s. 171-172.

⁹„Postacie czasownikowe (...) opierają się na zróżnicowaniu tematów słowotwórczych za pomocą odpowiednich przyrostków, przedrostków i wymian głoskowych rdzeni, należą więc raczej do klasy zjawisk słowotwórczych, różniących pewne grupy słownikowe (...)” (s. 171). Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt traktowania przez ww. autora aspektu jako kategorii słowotwórczej. Szerzej o związkach aspektu ze słowotwórstwem (a konkretnie: z prefiksacją w procesie czasownikotwórczym) pisze H. Wróbel w odpowiednim rozdziale „Gramatyki współczesnego języka polskiego” (zob. *Morfologia*, s. 490-491). Autor ten uzasadnia też traktowanie relacji między pewnymi orzeczeniami (czasownikami) niedokonanymi i dokonanymi jako zjawiska w ramach fleksji (zob. *Morfologia*, s. 459 oraz s. 492-493).

¹⁰Wykazy Os i Osk z uzasadnieniami zaliczenia poszczególnych orzeczeń do wykładników predykatów omówionej klasy przedstawiam we wspomnianej wcześniej książce (zob. wyżej przypis 4) na stronach: 23-30 oraz 70-79.

¹¹Słowniki języka polskiego (zob. WYKAZ SKRÓTÓW NAZW CYTOWANYCH SŁOWNIKÓW) łączą w pary aspektowe następujące czasowniki (odpowiadające opisywanym orzeczeniom): boleć – zabo-
leć (Spp), dokuczać – dokuczyć (SjpSz, Msjp, Spp, Ssg), dopiekać – dopiec (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp,
Sfjp), drapać – drapnąć (SjpSz, Ssg), dzwonić – zadzwonić (Spp), dźgać się – dźgnąć się (SjpD,
SjpSz, Msjp), łupać – łupnąć (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp, Sfjp, Ssg), martwić – zmartwić (Spp),
odurzać – odurzyć (SjpD, SjpSz, Spp, Ssg), ogłuszać – ogłuszyć (SjpD, SjpSz, Msjp, Ssg), omdlewać
– omdleć (SjpSz, Ssg), osłabiać – osłabić (SjpD, SjpSz, Msjp, Ssg), oszałamiać – oszołomić (SjpD,
SjpSz, Msjp, Spp), oślepić – oślepić (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp, Sfjp, Ssg), pękać – pęknąć (Msjp,
Sfjp), podrażniać – podrażnić (SjpD, SjpSz, Msjp, Ssg), przegładzać – przegłodzić (SjpD, SjpSz,
Msjp, Spp), przegładzać się – przegłodzić się (SjpD, SjpSz, Msjp), przemęczać – przemęczyć (SjpD,
SjpSz, Msjp), przemęczać się – przemęczyć się (SjpD, SjpSz), przypiekać – przypiec (SjpD, SjpSz,
Msjp, Spp), skręcać – skręcić (SjpSz, Spp), strzykać – strzyknąć (SjpSz, Msjp), szarpać – szarpnąć
(SjpSz, Msjp), szczypać – szczypnąć (SjpD, Msjp, Spp), ścisnąć – ścisnąć (SjpSz), urażać – urazić
(SjpD, SjpSz, Msjp, Spp), urażać się – urazić się (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp), utrudzać – utrudzić (SjpD,
Msjp, Spp), utrudzać się – utrudzić się (SjpD, Msjp), wycieńczać – wycieńczyć (SjpD, SjpSz, Msjp),
wycieńczać się – wycieńczyć się (SjpSz, Msjp), wyczerpywać – wyczerpać (SjpD, SjpSz, Sfjp, Spp),
wyczerpywać się – wyczerpać się (SjpD, SjpSz), wygładzać – wygłodzić (SjpSz, Msjp, Spp), wygła-
dzać się – wygłodzić się (SjpSz), wymęczać – wymęczyć (SjpD, Msjp), wymęczać się – wymęczyć
się (SjpD, Msjp), zachłystywać się – zachłysnąć się (SjpD, SjpSz), zaciskać – zacisnąć (Spp), zaśmie-
wać się – zaśmiec się (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp), zagładzać – zagłodzić (SjpD, SjpSz, Spp), zakłuwać –
zakłuć (SjpD, SjpSz), zakłuwać się – zakłuć się (SjpD, SjpSz), zakrzuszać – zakrzusić (SjpD),
zakrzuszać się – zakrzusić się (SjpD), zamęczać – zamęczyć (SjpD, SjpSz), zamęczać się – zamę-
czyć się (SjpD, SjpSz), zamraczać – zamroczyć (SjpD, SjpSz, Msjp), zapierać – zaprzec (SjpSz,
Msjp, Sfjp), zarywać – zarwać (SjpSz, Msjp), zasychać – zaschnąć (SjpD, SjpSz, Msjp, Spp), zaty-
kać – zatkać (SjpD, SjpSz, Sfjp, Spp), zawracać – zawrócić (SjpD), zawracać się – zawrócić się
(SjpD, SjpSz, Msjp, Sfjp), zrywać – zerwać (SjpSz, Sfjp).

¹²Czasowniki: dopiec // dopiekać, a także: łupać // łupnąć – zob. niżej, opatrzone w słownikach uwa-
gą „zwykle ndk”.

¹³Orzeczenia dokonane podaję umownie w formie rodzaju męskiego, przy niektórych z nich umiesz-
czam jednakże w nawiasie końcówkę –o lub zakończenie –ęto (zob. np. łupnął), albo i całą formę
oboczną, jak np. zaschło (zob. zasechł) – charakterystyczne dla rodzaju nijakiego (pewne orzeczenia
podaję tylko w formie rodzaju nijakiego, zob. np. pociemniało). Dwojaka forma niektórych orzecz-
nia dokonanych wynika z możliwości użycia tych Os bądź to (zgodnie z terminologią gramatyki trady-
cyjnej) osobowo (kiedy otwierają pozycję dla mianownika), bądź nieosobowo (kiedy nie otwierają
ww. pozycji, ale zachowują formę 3 osoby lp właśnie rodzaju nijakiego). Za H. Miszem (Opis..., s. 47)
można dla ich nazwania użyć terminu yerba defectiva (Os występujące wyłącznie w formie rodzaju
nijakiego nazywane są przez tego językoznawcę terminem impersonalia tantum, zob. ibidem). Szerzej
na ten temat piszę w mojej książce o orzeczeniach syntetycznych (zob. Dyszak, s. 30-34).

¹⁴Orzeczenie pocierpli/–ty/, a także wymienione niżej orzeczenia podrętwieli/–ały/ i pomarzli/–ty/ występują tylko w formie liczby mnogiej, która uzależniona jest od formy tejże liczby mianownika, dla którego te Os otwierają pozycję. Jeżeli w funkcji mianownika pojawi się wyrażenie nazywające podmiot cierpienia (osobę lub zwierzę odczuwające cierpienie), wymienione orzeczenia mają zakończenie –li (zob. też niżej orzeczenie pomdleli oraz w tabeli 1. – namarzli), jeśli natomiast w omawianej funkcji wystąpi wyrażenie nazywające część ciała, w której lokalizuje się cierpienie, orzeczenia te mają zakończenie –ty:–ały (zob. też niżej orzeczenie pomdlały).

Chcę w tym miejscu zwrócić jeszcze uwagę na drugie zakończenie (lm) zaznaczone przy orzeczeniach pomęczył i potrudził. W lp wskazane Os występują w znaczeniu 'męczył :trudził się przez pewien czas', a w lm – w znaczeniu 'znużyli :zmęczyli się'.

Na temat formy liczby ww. orzeczeń piszę w cytowanej już mojej książce (zob. Dyszak, s. 28 – tam też odpowiednie przypisy z cytatami i ze słowników).

¹⁵W słownikach definicję czasownika ciąć poprzedza uwaga „zwykle dokonany”. W funkcji wykładnika predykatu z klasy cierpień fizycznych orzeczenie nie ma postać niedokonaną.

¹⁶W Spp czasownik ugniatać znajduje się pod hasłem ugnieść. W SjpSz wyróżnia się znaczenie cierpienia fizycznego dla tego czasownika poprzez podanie oddzielnego hasła ugniatać (bez odpowiednika dokonanego) i osobno podaje się hasło ugnieść (z odpowiednikiem niedokonanym ugniatać).

¹⁷W Spp podkreśla się, że czasowniki zgonić się i zganiać się są dokonane. Za dokonany uznałem też czasownik zegnać się, podany przez Msjp (zob. zgonić się).

¹⁸Dla wyrazistości w ukazywaniu zmian dotyczących sufiksów tematowych i oboczności w rdzeniach stosować będę fonetyczny zapis podawanych przykładów (w niektórych wypadkach jednakże uproszczony – nie będę np. zapisywać dyftongicznej wymowy ą, ę przed spółgłoskami zwartymi).

¹⁹W rozpatrywaniu różnic formalnych między orzeczeniami niedokonanymi a dokonanymi biorę pod uwagę identyczne formy czasu, zatem orzeczenia dokonane podaję w formie czasu nieprzeszłego (inaczej: przyszłego prostego), ewentualnie w dalszej kolejności rozpatruję formy czasu przeszłego (zob. niżej).

Zgodnie z ujęciem opracowanym przez J. Tokarskiego przyjmuję, że w 3 os. lp formy osobowe czasownika nie mają końcówek, a końcowe samogłoski są przyrostkami tematowymi (por. Tokarski, s. 181-182).

²⁰Spośród powszechnie stosowanych znaków alternacji (opozycji, wariantowości) stosuję dwa, a mianowicie : i // w następującej kolejności:

: (jako pierwszy znak alternacji) – na oznaczanie opozycji między wskazanymi elementami (morfami, głóskami) w postaciach niedokonanych i dokonanych,

// (jako drugi znak alternacji) – na oznaczanie opozycji między wskazanymi elementami w formach czasu przyszłego (prostego) i przeszłego w ramach postaci dokonanych,

: (jako trzeci znak alternacji) – na oznaczenie opozycji między wskazanymi elementami w wariantach (np. tzw. osobowych i nieosobowych) form czasu przeszłego postaci dokonanych (zob. np. niżej uwagi o różnicach morfonologicznych i morfotaktycznych w orzeczeniach ściska : ścisnie).

²¹W wypadku orzeczenia głuchnie potwierdzenie takiego znaczenia przynosi definicja słownikowa czasownika głuchnąć, zob. w SjpSz: 1. „tracić słuch, coraz bardziej źle słyszeć; przestawać słyszeć” (podkreślenie A.D.).

Także pewne sugestie co do przyjęcia omówionego znaczenia dla orzeczeń ciemnieje i ćmi się przynoszą definicje odpowiednich czasowników w SjpD, por. ciemnieć: 1. fraz. „o chwilowym traceniu wzroku pod wpływem osłabienia lub silnego wzruszenia” i ćmić się: 1. fraz. ćmi się w oczach „(...) oczy tracą zdolność dokładnego widzenia” (podkreślenia A.D.).

²²Zob. w SjpD pobolewać: „boleć trochę, z przerwami, od czasu do czasu” i strzykać: 2. „boleć przesywająco, kłująco z przerwami, raz po raz” (podkreślenia A.D.).

²³Przyjęte znaczenia sugerują definicje słownikowe odpowiednich czasowników, zob. pocierpieć w SjpSz: „spędzić pewien czas cierpiąc fizycznie lub moralnie”, pomęczyć się w SjpSz: „2. spędzić jakiś czas na trudnej, nużącej pracy; (...)”, potrudzić się w Msjp: „1. zadać sobie trud, zabiegając o co przez pewien czas; pomęczyć się przez pewien czas” (podkreślenia A.D.).

²⁴Por. namdleć się w SjpD: „mdleć wielokrotnie”.

²⁵W SjpD znajdujemy taką definicję czasownika rozboleć: 1. „zacząć boleć, sprawiać dotkliwy ból”.

²⁶Zob. I poboleć w SjpSz: „dać się odczuć przez pewien czas jako lekki ból” (podkreślenie A.D.).

²⁷Por. ze słownikowymi definicjami odpowiednich czasowników: wygłodnieć w SjpD i SjpSz: „nie jedząc przez dłuższy czas stać się bardzo głodnym”, wygłodzić się w Msjp: „odczuć bardzo silny głód po pewnym okresie głodzenia się, niedostatecznego odżywiania się”, wymarznąć w SjpD: 2. „pozostając długo na zimnie, na mrozie bardzo zmarznąć, namarznąć się”.

²⁸Definicje słownikowe odpowiednich czasowników zwracają uwagę tylko na element temporalny ich znaczeń („dłuższy okres, dłuższy czas”).

W słownikach brak hasła naboleć, orzeczenie nabołał zaczerpnąłem z książki W. Myśliwskiego „Kamień na kamieniu” – cytuję odpowiedni fragment: „Nie poszedłem do szkoły, że mnie brzuch boli. I siedziałem cały czas zgięty w pół, żeby była prawda, że mnie tak boli. (...) – Ale jakby mniej – powiedziałem, gdy mnie babka któryś raz spytała. Bo już dosyć mnie nabolało, ...” (s. 337-338, podkreślenie A.D. – formę nabolało uznaję za pochodną od formy nabolał, por.: Brzuch mnie już dosyć nabołał → Już mnie dosyć nabołało).

WYKAZ ORZECZEŃ HOMOFONICZNYCH (z objaśnieniami)

ćmi I – o uczuciu ciemnienia w oczach

ćmi II – o uczuciu lekkiego bólu (por. *pobolewa*)

ćmi się I – o uczuciu ciemnienia w oczach

ćmi się II – o uczuciu zawrotu w głowie

drapie_k II – o drapaniu (kaleczeniu) wywołującym cierpienie

dźga I – o uczuciu „dźgania”: jakby ktoś/coś/ dźgał/o/

- dźga II* – o dźganiu (kaleczeniu) wywołującym cierpienie
dźgnął I – o uczuciu „dźgania” („dźgnięcia”), por. wyżej *dźga I*
dźgnął II – o dźgnięciu (skaleczeniu) wywołującym cierpienie
gryzie I – o uczuciu „gryzienia”: jakby ktoś/coś/ gryzł/o/
gryzie II – o gryzieniu (kaleczeniu) wywołującym cierpienie
kąsa I – o uczuciu „szczypania”: jakby ktoś/coś/ szczypał/o/
kąsa II – o kąsaniu (gryzieniu) wywołującym cierpienie
kłuje_k I – o uczuciu „kłucia”: jakby ktoś/coś/ kłuł/o/
kłuje_k II – o kłuciu (kaleczeniu) wywołującym cierpienie
kręci_k I – o uczuciu zawrotu w głowie
kręci_k II – o uczuciu swędzenia w nosie
kręci się I – o uczuciu zawrotu w głowie: w oczach
kręci się II – o uczuciu głodu
mdleje I – o uczuciu słabnięcia różnych członków ciała
mdleje II – o uczuciu utraty przytomności
męczy I – o powodowaniu różnych cierpień fizycznych (por. *dręczy*)
męczy II – o powodowaniu uczucia zmęczenia
męczy się I – o odczuwaniu różnych cierpień fizycznych (por. *cierpi*)
męczy się II – o odczuwaniu zmęczenia
namęczył się I – o odczuciu różnych cierpień fizycznych (por. *nacierpiął się*)
namęczył się II – o odczuciu zmęczenia
omdlał I – o uczuciu osłabnięcia jakiegoś z członków ciała
omdlał II – o uczuciu utraty przytomności
omdlewa I – o uczuciu słabnięcia różnych członków ciała
omdlewa II – o uczuciu utraty przytomności
razi I – o uczuciu ślepięcia
razi II – o uczuciu gorąca (przypiekania)
szczypie_k I – o uczuciu „szczypania”: jakby ktoś/coś/ szczypał/o/
szczypie_k II – o szczypaniu wywołującym cierpienie
świdruje I – o uczuciu „świdrowania” – jakby ktoś/coś/ świdrował/o/ w głowie: w uszach
świdruje II – o uczuciu swędzenia w nosie
świdruje_k I – o powodowaniu uczucia „świdrowania” w głowie: w uszach
świdruje_k II – o powodowaniu uczucia swędzenia w nosie
tnie I – o uczuciu „szczypania”, por. wyżej *kąsa I*
tnie II – o kąsaniu: gryzieniu wywołującym cierpienie
wierci I – o uczuciu „wiercenia” – jakby ktoś/coś/ wiercił/o/ – w kości/ach/
wierci II – o uczuciu swędzenia w nosie
wierci_k I – o powodowaniu uczucia „wiercenia” w uszach
wierci_k II – o powodowaniu uczucia swędzenia w nosie

- zakręcił_k I – o spowodowaniu uczucia zawrotu w głowie
zakręcił_k II – o spowodowaniu uczucia swędzenia w nosie
zakręciło I – o uczuciu głodu (apetytu)
zakręciło II – o uczuciu swędzenia w nosie
zakręciło się I – o uczuciu zawrotu w głowie :w oczach
zakręciło się II – o uczuciu swędzenia w nosie
zemdlał I – o uczuciu osłabnięcia jakiegoś z członków ciała
zemdlał II – o uczuciu utraty przytomności

WYKAZ SKRÓTÓW NAZW CYTOWANYCH SŁOWNIKÓW

- MsjP Mały słownik języka polskiego pod red. S. Skorupki, H. Auderskiej, Z. Łempickiej, Warszawa 1968
SfjP S. Skorupka, Słownik frazeologiczny języka polskiego, t. I i II, Warszawa 1987
SjP^D Słownik języka polskiego pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969
SjP^{Sz} Słownik języka polskiego pod red. M. Szymczaka, t. I-III, Warszawa 1981
SPP Słownik poprawnej polszczyzny pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1976
Ssg Słownik syntaktyczno-generatywny czasowników polskich pod red. J. Polańskiego, t. I-III, Warszawa 1980, 1984, 1988

WYKAZ CYTOWANYCH PRAC (bez słowników)

- Dyszak A. Dyszak: Orzeczenia syntetyczne wyrażające cierpienia fizyczne we współczesnym języku polskim. Bydgoszcz 1992
Miejsce aspektu... J. Kuryłowicz: Miejsce aspektu w systemie koniugacyjnym. W: J. Kuryłowicz: Studia językoznawcze. Warszawa 1987 s. 185-190
Milewski T. Milewski: Językoznawstwo. Warszawa 1976
Morfologia Gramatyka współczesnego języka polskiego, t. II Morfologia. Warszawa 1983
Opis... H. Misz: Opis grup syntaktycznych dzisiejszej polszczyzny pisanej. Bydgoszcz 1967
Piernikarski C. Piernikarski: Typy opozycji aspektowych czasownika polskiego na tle słowiańskim. Wrocław 1969
Semantyka J. Lyons: Semantyka, t. 1, Warszawa 1984
Słownik terminologii... Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański: Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa 1968
Tokarski J. Tokarski: Fleksja polska. Warszawa 1973

THE IMPERFECT SYNTHETIC PREDICATES AND THE PERFECT SYNTHETIC PREDICATES EXPRESSING BODILY SUFFERING

SUMMARY

The author distinguished the three groups of the synthetic predicates expressing bodily suffering: 1) the pairs predicates: imperfect – perfect, e.g. *dokucza* – *dokuczył*, *głodnieje* – *wygłodniał*, *zголоdniał*; *rwie*, *zarywa* – *zarwał/o*/, 2) the predicates imperfect only, e.g. *dolega*, 3) the predicates perfect only, e.g. *obolał*. The structural differences between the imperfect predicates and the perfect predicates (in the first group) refer to inflected elements, compare e.g. *zamracza*:*zamroczy*, or formative elements, compare e.g. *swędzi*:*zawsędzi*. The imperfect predicates – exponents of bodily suffering expressing „duration of process” first of all. Most of all the perfect predicates – exponents of bodily suffering expressing „attaining of result of process”.